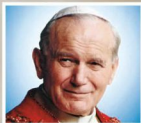

Jaroslav Šebek

Edice Český ČAS

PAPEŽOVÉ

moderního věku

Třetí, rozšířené vydání

Papežové od Pia IX. po Lva XIV. a jejich vztah k českým zemím

Jaroslav Šebek

PAPEŽOVÉ MODERNÍHO VĚKU

*Vatikán od Pia IX. po Lva XIV.
a jeho vztah k českým zemím*

Třetí, rozšířené vydání

Edice Český ČAS

Jaroslav Šebek

PAPEŽOVÉ MODERNÍHO VĚKU

*Vatikán od Pia IX. po Lva XIV.
a jeho vztah k českým zemím*

Třetí, rozšířené vydání

Copyright © Jaroslav Šebek, 2025

Editor © Josef Pepson Snětivý, 2025

Cover & Layout © Nakladatelství ČAS, Alena Šulcová, 2025

Photographs © ČTK/Abaca Press; ČTK/AP/Riccardo De Luca;
Jaroslav Šebek; Josef Pepson Snětivý, 2025

© Nakladatelství ČAS, 2025

ISBN 978-80-7475-521-7

PŘEDMLUVA

Cílem knihy, která je určena pro nejširší spektrum zájemců, je stručně představit přehled papežů dvacátého a jednadvacátého století, kteří svým působením promlouvali jak do dějin církve, tak do světového dění. Ve stručné formě seznamuje čtenáře se základními životními peripetemi Kristových náměstků a s mezníky v jejich působení v papežském úřadě, které se týkají jejich teologického, duchovního i veřejného vystupování.

Papežové moderní doby představují pestrout mozaiku osudů, odehrávajících se na pozadí velkých událostí posledních více než sta let. Tématem jsou především stručné dějiny pontifiků, kteří vstoupili do dění ve dvacátém století a v prvních dvou desetiletích třetího tisíciletí, a to včetně reflexe dvanácti let přelomového pontifikátu papeže Františka a volby jeho nástupce, kardinála Roberta Francise Prevosta, který přijal papežské jméno Lev XIV. Do výběru jsou zahrnuti i dva papežové, jejichž těžiště aktivit spočívá ještě v předminulém století (Pius IX. a Lev XIII.), ale důsledky jejich politiky se promítaly i do století dvacátého.

Dvacaté století a počátek třetího tisíciletí jsou zajímavé z hlediska postupné proměny papežů jako monarchů do jejich podoby pastýřské. Navíc nové milénium nabídlo ojedinělý historický úkaz, kdy se v hektickém tempu odehrávají viditelné změny přímo před našima očima. V roce 2013 začala psát novou kapitolu historie moderního papežství dobrovolná rezignace papeže Benedikta XVI. (1927-2022). Jeho odstoupení dalo do pohybu velké – bez nadsázky revoluční – změny, když u kormidla Petrovy lodičky stanul jako jeho nástupce František, papež v mnoha ohledech nevšední. Je nade vší pochybnost zřejmé, že tento pontifikát ovlivní i jeho nástupce, kteří se s ním budou muset vyrovnávat.

Přelomový charakter pontifikátů 20. století se promítl také do faktu, že některé výrazné postavy na stolci sv. Petra dosáhly oficiální oltářní úcty. Dva z papežů, Jan XXIII. (1881-1963) a Jan Pavel II. (1920-2005), byli za svaté prohlášeni v dubnu 2014, blahorečení dalšího papeže Pavla VI. (1897-1978) následovalo v říjnu téhož roku, svatořečení pak o čtyři roky později, v říjnu 2018. V září 2022 byl navíc blahorečen papež Jan Pavel I. (1912-1978). Skutečnost, že záležitosti kolem papežství přitahují i v současné době veřejný zájem, potvrdilo to, jaké pozornosti se těšily události a rituály, spojené s nemocí a smrtí papeže Františka (1936-2025), přípravou papežské volby (konkláve) a zvolením jeho nástupce Lva XIV. (1955) na jaře 2025.

Předložená kniha chce nabídnout – formou životopisů papežů moderní doby – stručné představení těchto osobností a jejich působení na papežském stolci především ve vztahu k dění v evropské katolické církvi a také se zachycením vztahu papežství a českých zemí. Každý biogram má stejnou strukturu, která obsahuje stručný životopis před zvolením papežem a vybrané kapitoly působení v úřadu nejvyššího katolického představitele. V nich jsou zmíněny základní trendy a důležitá rozhodnutí, týkající se podoby církevního života, duchovního a teologického vývoje, stejně jako spojitosti církevních a společenských dějin (jako je vztah papežství k politickým událostem své doby a velkým ideologiím dvacátého století, především fašismu, nacismu a komunismu). Nejedná se tedy o detailnější profil papežů a jejich činnosti na Petrově stolci, je to spíše stručná sonda do některých kapitol, které podávají základní obraz o jejich pontifikátech. Podstatnou součástí knihy jsou i úseky zabývající se vztahem papežství k českým zemím (pouze s výjimkou krátkého pontifikátu Jana Pavla I. v létě 1978 a také aktuálního pontifikátu papeže Lva XIV.).

Toto třetí vydání zohledňuje důležité změny a poznatky, které se týkaly jednotlivých pontifiků od prvního i druhého vydání,

a především zásadním způsobem doplňuje dobu papeže Františka do jeho smrti v dubnu 2025. Současně je zohledněn i nástup nového papeže Lva XIV.

Originální pohled v tomto směru přinášejí zejména materiály z archivů vatikánských institucí (např. z *Apoštolského vatikánského archivu/Archivio Apostolico Vaticano/* a z provenience *Historického archivu Státního sekretariátu/Segreteria di Stato (Vaticano). Sezione per i rapporti con gli Stati. Archivio Storico/*), které doposud nebyly v české reflexi vývoje vztahů s papežstvím příliš zohledněny. A to vzhledem ke skutečnosti, že materiály k meziválečnému období (tedy k pontifikátu Pia XI., 1922-1939) zpřístupnil teprve papež Benedikt XVI. v září 2006. Poskytují nám tudíž zásadně nové poznatky v dané problematice. Pro nejmladší pontifikáty, zejména papeže Františka, jsou využívány ve velké míře i internetové zdroje.

Na začátku je třeba také uvést, že v knize budou jako synonyma užívána označení Svatý stolec a Vatikán pro sídlo papežství. Od roku 1929 existuje stát Vatikán jako nejmenší stát světa, na jehož území se nachází úřad římského biskupa, který je současně i hlavou celé katolické církve. Název státu však označuje výsostné území Svatého stolce, který je chápáný jako centrum římskokatolické církve. Svatý stolec je nejstarší právní osobou na mezinárodním poli, s tradicí trvající téměř dva tisíce let. Označuje nejen úřední moc papeže, ale i všechny kongregace, papežské soudy a úřady sídlící ve Vatikánu. Málokdy se ovšem přesně rozlišuje mezi Svatým stolicem a Vatikánem, velmi často se tyto pojmy zaměňují. Zjednodušeně řečeno: Svatý stolec je souborem institucí, které sídlí ve Vatikánském městě (Città del Vaticano), respektive v městském státě Vatikán.

Jaroslav Šebek

Papežství po roce 1870 jako doba „vatikánských vězňů“. Pontifikát Pia IX.

Základy k modernímu papežství dvacátého století položily především změny, které se odehrály ve druhé polovině předminulého století, v době pontifikátu papeže Pia IX., a souvisely s radikálními politickými proměnami v Itálii, které se ovšem projevíly také v řadě jiných evropských zemí. Vzestup střední třídy, moderní buržoazie, od poloviny osmnáctého století a její rostoucí sebevědomí a dominance v devatenáctém a první třetině dvacátého století vedly k sociálním změnám ve společnosti, které byly dány její modernizací, prudkým technologickým rozvojem a sklonem k racionalizaci. V politické rovině dochází k demokratizaci, liberalizaci a vzrůstu republikánství.

To všechny byly procesy, které se ve svém důsledku obracely proti mocenskému vlivu a feudálně monarchickému principu, na nichž stálo papežství i církevní hierarchie. Tomu odpovídal nový způsob života, zapuštěný v anonymních městských formách pospolitosti, v občanské rovnosti a také v prosazování nového typu kultury jako masového fenoménu, který cílí na nejširší sociální vrstvy.¹ Konec feudálně-stavovského uspořádání, vznik silných národních států a prosazení moderních zásad občanské společnosti nutily římskokatolickou církev v celé Evropě k tomu, aby nově definovala své místo ve společnosti, v níž se odehrávaly v podstatě permanentní názorové střety.

1 HAVELKA, Miloš: *Víra, kultura a společnost: Náboženské kultury v Evropě v 19. a 20. století*. In: Miloš Havelka a kol.: *Víra, kultura a společnost. Náboženské kultury v českých zemích 19. a 20. století*. Červený Kostelec 2012, s. 27.

V této souvislosti je potřeba zmínit dva papeže, kteří sice na prostou většinou svého života i působení patří do předminulého století, ale nepřímo ovlivnili také dění ve století dvacátém.

Prvním z nich, kterému je věnována obsáhlejší zmínka, byť jeho pontifikát nespadá do dvacátého století, je papež Pius IX. Narodil se jako Giovanni Maria Mastai Ferretti 13. května 1792 v malém městě Senigallia ve střední Itálii, v aristokratické rodině, která významně ovlivnila dění v tomto regionu. Nejprve studoval na prestižní piaristické koleji ve městě Volterra nedaleko Pisy, ale vzhledem k těžkému zranění hlavy, které zanechalo trvalé následky v podobě opakujících se záchvatů, byl nucen studia přerušit. Obdržel však výjimku a mohl pokračovat ve studiích filozofie a teologie v Římě, kde byl také v roce 1819 vysvěcen na kněze.

Věnoval se nejprve charitativní práci pro chudé, ale v letech 1823-1825 byl pověřen papežem, aby se stal součástí poselství na cestě do jižní Ameriky. Zde se poprvé setkal s radikálním antiklerikalismem, který byl doprovodem součástí revoluční vlny. Ta po napoleonských válkách zachvátila většinu tamních španělských kolonií, získávajících státní nezávislost.

Po návratu upoutal pozornost svými organizačními schopnostmi při vedení útulku pro staré a chudé lidi v Římě, a díky tomu začal postupovat v církevních hodnostech. Nejprve se stal v roce 1827, tedy v pouhých pětatřiceti letech, arcibiskupem ve Spoletu. Zde si také získal sympatie italských liberálů a vlastenců během povstání v roce 1831, iniciovaného s cílem sjednotit Itálii, které však bylo potlačeno rakouskou armádou.

Pověst liberála si udržel i jako biskup v Imole, kterým se stal v roce 1832. V roce 1840 byl již kardinálem. A v červnu 1846 byl po smrti Řehoře XVI. zvolen papežem na konkláve, které se konalo ve Kvirinálském paláci/Palazzo del Quirinale (původně se jednalo o jedno z papežských sídel, ale od konce papežského státu

v roce 1870 šlo o sídlo italského krále a od roku 1946, po zániku monarchie, o sídlo prezidenta Italské republiky). Další konkláve, z nichž vzešli všichni následovníci Pia IX., se již konala v tradičním místě papežské volby – v Sixtinské kapli.

Pius IX.

Zpočátku byl Pius IX. oslavován jako liberál, na čemž se podepsala jeho proreformní vystoupení v rámci kardinálského kolegia, a oceňován za zmírnění represí proti politickým vězňům papežského státu a neservilní postoj vůči rakouské politice v Itálii.

Pod vlivem revolučních změn se však jeho postoj výrazně proměnil. Poté, co byl 15. listopadu 1848 zavražděn ministerský předseda církevního státu Pellegrino Rossi (1787-1848), který se názorově řadil k umírněným představitelům, uprchl raději do Gaety, malého

města v provincii Lazio. Mezitím, v únoru 1849, byla v Římě vyhlášena demokratická republika, jež přetrvala až do začátku července téhož roku, kdy francouzská a španělská vojska obnovila předrevoluční poměry. Do Říma se však papež vrátil teprve v dubnu 1850, přičemž dal najevo, že žádné reformy nebude zavádět.

Vývoj v Itálii přitom nabíral na překotnosti, a pontifik zůstával poněkud stranou a v izolaci. Vzdělané vrstvy papežského státu byly totiž stále více vzdáleny tomu, aby podporovaly styl vedení v podobě duchovního absolutismu, a požadovaly daleko větší politické svobody, které se staly jedním z požadavků revolučního vystoupení v Evropě. K šíření liberalismu napomohla i skutečnost, že se k němu hlásili rovněž mnozí příslušníci aristokratických kruhů. Papež tedy poměrně záhy po svém nástupu zaujal vůči modernímu světu stejně nesmiřitelné stanovisko jako jeho předchůdci v první polovině devatenáctého století. Mohl se opřít o jejich doktrinární a disciplinární rozhodnutí a rozvíjel trendy, které by posílily roli papežství a kompenzovaly ztrátu mocenské váhy církevního státu.

Po revolučních událostech se tedy z liberálně cítícího papeže stal pontifik nesmiřitelně potírající veškeré nauky, které byly v rozporu s církevním učením. Vrcholem v odmítání okolního světa s jeho názorovými trendy se stal zejména *Syllabus moderních omylů* (1864), což byl seznam osmdesáti tezí, v nichž byly označeny nejdůležitější dobové hereze z papežova pohledu. Celý *Syllabus* byl koncipován jako zúčtování s hlavními tendencemi, které byly považovány pro katolicismus za nebezpečné. Odsouzen byl mimo jiné absolutní racionalismus, liberalismus a panteismus, stejně jako socialismus a komunismus. V tomto dokumentu papež reaguje také na změnu, kterou prodělala jeho pozice v porevolučním období, a na ztrátu mocenského i územního vlivu s postupujícím sjednocováním Itálie. *Syllabus* vyjadřuje též zklamání církve z roz-

hodnutí evropských vládních elit opustit myšlenku konfesijního státu, kterou Řím považoval (fakticky až do *Druhého vatikánského koncilu*) za nejjistější cestu ke spáse.²

Nesmiřitelně formulované teze *Syllabu* pak vrhly stín na *První vatikánský koncil*, svolaný papežem o pět let později, v prosinci 1869. Jednání koncilu získalo, optikou široké veřejnosti, v podstatě charakter vyhlášení války moderní civilizaci. V jeho rámci byla nejvíce diskutována otázka papežské neomylnosti, jejíž vyhlášení bylo okolním, necírkevním světem považováno za přemrštěný plán papežství na opětovné dobytí světa. Pro liberálně smýšlející elity šlo o poslední záchvěvy překonaného, středověkého státního a kulturního útvaru. Předpokládalo se, že nezadržitelnému pokroku moderní civilizace církev neodolá a že je jen otázkou času, kdy zánik církevního státu přivodí i konec římskokatolické církve. Vyhlášení papežské neomylnosti na *Prvním vatikánském koncilu* (1870) sice nešlo proti většinovému mínění katolické populace a duchovních, ale vyvolalo námitky také u významné části katolických teologů a rovněž biskupů, zastoupených na koncilu.

Mnozí biskupové tehdy chtěli předejít konfliktům se svými vládami. Patřil mezi ně také pražský arcibiskup Bedřich Schwarzenberg (1809-1885), který tak vycházel vstříc požadavkům německého i rakouského episkopátu, jenž se obával zejména politických důsledků přijetí takové podoby dogmatu (rakouská vláda totiž využila vyhlášení dogmatu o papežské neomylnosti jako vítanou záminku k vypovězení konkordátu a přijetí nových zákonů, upravujících vztah církve a státu ve prospěch větší kontroly ze strany státní moci). Proto se zástupci rakouských a německých biskupů

2 PETRÁČEK, Tomáš: *Sekularizace a katolicismus v českých zemích: Specifické rysy české cesty od lidové církve k nejateističtější zemi světa*. Ostrava 2013, s. 14.

pokusili přesvědčit papeže, aby udělal v návrhu dogmatu některé změny. Jejich stanovisko se však vůči názoru většiny neprosadilo, tudíž kritici takové podoby dogmatu koncil raději předčasně opustili.

Dogma bylo přijato 18. července 1870. Za několik dní vypukla prusko-francouzská válka, následovaná obsazením Říma a definitivním koncem papežského státu. Dne 20. října 1870 bylo v důsledku vojenského obsazení Říma jednání *Prvního vatikánského koncilu* přerušeno, aby se již nikdy více nesešlo.

Někteří němečtí teologové (zejména Ignaz von Döllinger /1799-1890/) prohlásili, že se přijetím závěrů *Prvního vatikánského koncilu* změnila katolická církev v základech. Na základě nesouhlasu s dogmatem vzniká starokatolická církev, která má poměrně silný vliv také mezi německými věřícími v českých zemích. Jedním z center starokatolické církve se staly i severní Čechy, především Varnsdorf.

Motivace pražského arcibiskupa Schwarzenberga v nesouhlasu s dogmatem o papežské neomylnosti spočívala rovněž v obavách z odporu ze strany českých národních liberálů a z prohloubení kritiky vůči církvi, stejně jako z nespokojenosti panující mezi německými věřícími, kteří podléhali ve stále větší míře národní propagandě. Přesto v roce 1877 Schwarzenberg podnikl manifestační pouť do Říma, aby ukázal spojení věřících v českých zemích s papežem.

Pro dobu papeže Pia IX. je také signifikantní změna akcentů v projevech zbožnosti. Asi nejzřetelněji se projevuje v rámci úcty k Panně Marii. Po ústupu mariánského kultu v době osvícenectví je druhá polovina devatenáctého století znovu výrazem renesance této kultovní praxe, což dokumentuje i vyhlášení dogmatu o Neposkvrněném početí Panny Marie Piem IX. v prosinci 1854. Francouzský spisovatel Louis Veuillot (1813-1883) po oznáme-

ní dogmatu prohlásil, že nastává století Panny Marie, stejně tak jako předchozí – tedy osmnácté – bylo stoletím Voltairovým.³ Mariánská úcta se stala jednak výrazem osobní individuální zbožnosti a jednak příležitostí k veřejné manifestaci věrnosti víře a církevním principům. Přispívala také k utváření specifického katolického kulturního i duchovního výrazu konce devatenáctého století, jehož projevem jsou časté mariánské pobožnosti i artefakty v podobě, jak se někteří vyjádřili, „prefabrikovaných nasládlých sošek Panny Marie Lourdské“. Prostřednictvím mariánské úcty se zároveň artikuloval katolicismus jako protiklad k aktuálním ideovým a morálním trendům, tedy vymezoval se proti „duchu doby“, a mariánská úcta byla vnímána jako pevný bod víry, který ji dokáže ochránit od různých zmatků. Věřící ji chápali také jako záštitu pro zápas s neuspořádanými morálními poměry v rodinách a ve společnosti. Mariánská zbožnost se po otřesu, který církvi přinesl nástup moderní doby po Velké francouzské revoluci, stávala prostředkem k ostrému vymezení se vůči modernistickým pohledům na svět a společnost, ale také vůči nekatolickým konfesím.

Dokonce i v „katolických“ monarchiích, jakými byly Francie, Rakousko a Španělsko, dochází od sedmdesátých let devatenáctého století ke kontinuálnímu omezování společenského vlivu církve a k jejímu vytlačování z veřejného prostoru, přičemž se dostává pod striktní státní kontrolu. Mezi hlavní cíle radikálních politiků patřilo vyřazení církve, reprezentující mocenského rivala a nepřátelskou, konzervativní a tradicionalistickou sílu, z veřejného života. Mezi takovými politiky nalezneme jak

3 HEINZ, Andreas: *Maria in Liturgie und Frömmigkeit des Marianischen Jahrhunderts*. In: Bernhard Schneider (Hg.): *Maria und Lourdes. Tunder und Marienerscheinungen in theologischer und kulturwissenschaftlicher Perspektive*. Münster 2008, s. 57.

katolíky, kteří chtěli zachovat víru a církev oproštěné od politické moci, tak i skutečné antiklerikály, kteří odmítali jakýkoliv kompromis. Všichni oponenti ovšem museli při prosazování kroků, směřujících k omezení církevního vlivu, zároveň respektovat společenskou realitu, sílu katolické populace a její volební potenciál. Církev rovněž společnosti poskytovala řadu služeb (sociálních, vzdělávacích či charitativních), z nichž ji stát sice postupně vytlačoval, ale nebyl schopen ji nahradit okamžitě a ve všech sférách.

Papežský stát byl však již považován za naprostý anachronismus a jeho zbytky nadále hájily jen francouzské oddíly. V okamžiku, kdy vypukla francouzsko-pruská válka, musel francouzský císař, tento poslední obhájce papežských zájmů, svou podporu odvolat. V září 1870 překročila italská armáda hranice církevního státu, a tak bylo zahájeno vojenské tažení s cílem dokončit sjednocení Itálie. Papežští vojáci všude ustupovali a římský lid a královny oddíly obsadily 20. září 1870 město.

V listopadu 1870 vyhlásil papež exkomunikaci nade všemi, kteří se podíleli na obsazení města. V květnu 1871 mu pak garantoval král Viktor Emanuel II. (1820-1878) práva suverénní vlády nad jeho malým územím i práva pro svobodný výkon jeho duchovního úřadu, a to vydáním *Zákona záruk*. Papeži byla přiznána osobní nedotknutelnost se stejnými právy a výsadami, které náležejí hlavě státu, a právo na ozbrojené složky, strážící bezpečnost jeho osoby a sídla v papežských palácích ve Vatikánu, v Lateránu a v letní rezidenci Castel Gandolfo, kam však po roce 1870 papež přestal vyjíždět.

Reakce papeže Pia IX. na tento zákon, který nevycházel ze žádného dvoustranného jednání, ale představoval jednostranný právní akt italské vlády, byla jednoznačně negativní. Dne 15. května 1871 vydal encykliku *Ubi Nos*, ve které vládní garance odmítl jako

neakceptovatelný zásah do papežských práv. Tři roky poté, 10. září 1874, zveřejnil bulu *Non expedit*, ve které zakázal všem italským katolíkům účastnit se politického života a voleb v Itálii.⁴

Následky rozchodu mezi papežstvím a italským státem jsou vidět v Římě dosud, především v linii architektury. Jde zejména o monumentální památník Viktora Emanuela II., který v letech 1885-1911 vyrostl přímo v centru města (na Piazza Venezia) tak, aby byl dobře vidět i z Apoštolského paláce. Dokončené sjednocení Itálie tudíž vykazalo papeže do omezeného okruhu kolem baziliky sv. Petra, což současně znamenalo, že namísto snahy vyrovnat se s moderním světem se nositelé tiáry uzavřeli do vatikánských zdí a symbolicky se označili za „vatikánské vězně“.

Pokud jde o celocírkevní vliv, po zániku papežského státu zesílilo recipování papeže jako Kristova náměstka, který našel svou konkretizaci v postavě Pia IX. Věřící v něm viděli bezbranného mučedníka, vystaveného „virtuálním“ šípům útočníků. V jejich očích tedy potvrzoval kontinuitu s prvotní církví a s církví mučedníků z doby antického Říma. Stáváme se svědky kultu papeže, který vedl až ke kýčovitě přemrštěným paralelám, když byly jeho nesnáze dokonce srovnávány s utrpením Ježíše Krista. Tyto projevy mnohdy vycházely z prostředí lidové zbožnosti, která tak chtěla demonstrovat bezvýhradnou oddanost a věrnost své hlavě. Pius IX. považoval takové hnutí za projev souhlasu se svou církevní politikou a zavrhování těch hodnot, proti nimž se během pontifikátu vymezoval. Tento papežský kult se stává jedním ze zdrojů *ultramontanismu* – snahy o to, aby se papežovi dostalo viditelné podpory od katolíků „ultra montes“, tedy „za horami“, myšleno za Alpami, v zápase za jeho práva.

4 ČERNÝ, Miroslav: *Právo Vatikánského Města – historie a současnost*. In: *Revue církevního práva*, roč. 19, č. 2 (2013), s. 7.

Pius IX. zemřel 7. února 1878 a provizorně byl pohřben v bazi-
lice sv. Petra. V noci z 12. na 13. července 1881 byly jeho tělesné
pozůstatky převáženy na místo jejich definitivního uložení. Velký
průvod vzbudil pozornost římských občanů, přestože procesí pro-
jíždělo městem v noci, a dav na kondukt zaútočil. Situaci uklidnil
až zásah papežské gardy a policie. Teprve pak mohl pohřební prů-
vod pokračovat dále a papežovy ostatky byly uloženy do baziliky
sv. Vavřince za hradbami, jež byla za druhé světové války těžce po-
škozena spojeneckým bombardováním.

Závěrem lze říci, že Pius IX. sice zanechal po svém dlouhém
pontifikátu vnitřně upevněnou a papeži loajální církev, ale za cenu
izolace ve vnějším světě. V roce 2000 byl blahořečen papežem Ja-
nem Pavlem II. Toto rozhodnutí bylo vzhledem k ideovým posto-
jům Pia IX. a v souvislosti s jeho vztahem k modernímu světu vní-
máno částí věřících i širokou veřejností coby kontroverzní krok.

Lev XIII.

Papežem, který svůj pontifikát dovedl až na práh dramatického dvacátého století, se stal Lev XIII. Vzešel z konkláve, které se sešlo po smrti Pia IX. dne 19. února 1878. Po dramatických událostech pontifikátu Pia IX., spojených se zánikem papežského státu, byl jeho nástupce očekáván s nadějí, že se mu podaří znovu dosáhnout konsensu – a také nastolit lepší vztahy – s vládami mocností.

V konkláve byl od začátku favoritem Vincenzo Pecci, biskup z Perugie. Velmi rychle získával volitelské hlasy, takže definitivní volba se odehrála již ve třetím kole, 20. února 1878. K hlavním protikandidátům se řadil kardinál Luigi Bilio (1826-1884), jenž se podílel zásadní měrou na přípravu *Syllabu*. Jeho podpora však byla již od počátku výrazně nižší než u Pecciho.

Volbou jména dal Vincenzo Pecci najevo, že chce pro výkon úřadu hledat inspiraci ve svém předchůdci Lvu XII., který byl na stolci sv. Petra v letech 1823-1829. Lev XII. (1760-1829) ještě jako Annibale della Genga sloužil v porevolučních dobách a během napoleonských válek jako papežský vyslanec v různých evropských zemích. Tam pochopil, že církevní stát musí změnit svou strategii a soustředit se na obnovení katolických myšlenek v Evropě. Proto se během svého pontifikátu snažil politicky vycházet se světskými mocnostmi.

Lev XIII., vlastním jménem Vincenzo Gioacchiono Pecci, pocházel z prostředí nižší venkovské šlechty. Narodil se 2. března 1810 ve městě Carpineto nedaleko Říma. Od roku 1818 studoval v jezuitském semináři ve Viterbu a v roce 1830 se imatrikuloval k teologickým studiím na prestižní papežské univerzitě *Gregoriana* v Římě, kde byl opět silně ovlivněn jezuitskými profesory.

Lev XIII.

Krátce působil v diplomatických službách, když mimo jiné sloužil Svatému stolci jako nuncius v Belgii (jmenoval ho tam v roce 1843 papež Řehoř XVI.). Již po třech letech však musel diplomatický post opustit, protože se dostal do konfliktu s tamní liberální vládou, přestože se snažil chovat umírněně a projevoval velkou míru empatie pro politické procesy, které se v Belgii odehrávaly. Díky svým cestám po této zemi i krátkým pobytům v Kolíně nad Rýnem, Paříži a Londýně se dostal do kontaktu s dynamicky se rozvíjející průmyslovou evropskou společností. Po dlouhé době to byl tedy první papež, který získal zkušenosti s moderním světem, byť jen krátkodobě.

Po návratu z Belgie byl od roku 1846 činný více než tři desítky let jako biskup v Perugii, odkud také odjel v roce 1878 na konkláve, z níž vzešel jako papež (kardinálem byl jmenován v prosinci 1853). Po roce 1860 sice vystupoval jasně proti antiklerikální poli-

tice nových vládců Itálie, budující sjednocené království pod vládou savojské dynastie na Apeninském poloostrově, ale současně si dokázal zachovat diplomatický styl, eleganci a potřebný nadhled.

Poté, co byl 3. března 1878 slavnostně korunován a intronizován, vzhledem k jeho slabé tělesné schránce nikdo nepředpokládal, že vydrží na papežském trůnu příliš dlouho. Sám o sobě prohlašoval, že se brzy bude muset sejít nové konkláve, protože on na tomto světě dlouho nepobude. Navzdory skeptickým předpovědím se stal jedním z nejvýraznějších papežů předminulého století, který navíc církev dovedl až do století dalšího. Lev XIII. se přitom nechal inspirovat také papežem vrcholného středověku Inocencem III. (1160-1216, pontifikem 1198-1216), jehož pozůstatky nechal přenést v roce 1891 do lateránské baziliky. Snahu jít k podstatě teologického učení středověku dokumentuje i jedna z jeho prvních encyklik *Aeterni Patris* z roku 1879, která vyzývá k následování díla sv. Tomáše Akvinského (1225-1274) jako vzoru pro veškerou církevní filozofii.⁵

V prvních letech pontifikátu nijak neměnil politickou linii Pia IX. a vyzýval katolíky, aby se nepodíleli na politickém životě Itálie. Dokonce uvažoval o opuštění Říma a odchodu mimo Itálii. Změny zahraniční situace v Evropě vzhledem ke vzniku Trojspolku, kde spolupracovalo katolické Rakousko s papeži nepřátelskou Itálií, však tyto plány znemožnily. Lev XIII. byl sice přesvědčeným monarchistou, ale v jeho vyjádřeních najdeme také vyjádření, které je možné interpretovat jako velice opatrné přiblížení se idejím politické demokracie, jako například v encyklice *Immortale Dei* z roku 1885.⁶

5 PETRÁČEK, Tomáš: *Sekularizace a katolicismus v českých zemích: Specifické rysy české cesty od lidové církve k nejateističtější zemi světa*. Ostrava 2013, s. 19.

6 MAIER, Hans: *Revolution und Kirche*. München 2006, s. 33.

A téměř za „vládní program“ označil porozumění mezi církví a kulturou, jak to zmiňuje jeho první, nástupní encyklika *Inscrutabili Dei consilio* z dubna 1878. Katolickou církev se při této příležitosti pokusil ukázat v nejlepším světle jako záštitu a ochranu věčných a neměnných základů morálky a spravedlnosti a jako podporovatelku kultury. V encyklice hovořil o tom, že její učení obsahuje léčivé prostředky na bídu, v níž se nacházel tehdejší svět. Dovnitř, a zejména navenek, se snažil prezentovat církev jako instituci, jež se věnuje šíření dobročinných aktivit a stojí nablízku člověku s jeho problémy a starostmi.

Tímto vykreslením pozitivního obrazu církve, do něž chtěl také zahrnout myšlenky tomistické teologie, se snažil navázat lepší vztahy s vládami evropských zemí, kde se v době Pia IX. zhoršily vztahy mezi církví a státem. Jako první realizoval umírněnou politiku ve službách papeže státní sekretář – kardinál, stojící v čele nejdůležitějšího dikasteria (tedy úřadu) římské kurie. Nejprve to byl Alessandro Franchi (1819-1878), který však jen několik měsíců po nástupu papeže zemřel. Poté stanuli v čele *Státního sekretariátu* Lorenzo Nina (1812-1885, v letech 1878-1880) a Lodovico Jacobini (1832-1887, v období 1880-1887). Nejdéle měl bezprostřední vliv na utváření diplomatických vztahů státní sekretář Mariano Rampolla del Tindaro (1843-1913), který stál v čele *Státního sekretariátu* od roku 1887 do roku 1903. Hlavní vliv na utváření vnitřní i zahraniční politiky si přesto udržoval papež sám.

V praktické rovině řešil Lev XIII. především důsledky kulturního boje v Německu, který zahájil kancléř Otto von Bismarck (1815-1898) po sjednocení Německa. Tehdy byla postupně přijata opatření, která zakazovala politickou činnost kněží (tzv. *Kazatelnicový paragraf*) a činnost jezuitského řádu na území Německa, zaváděla státní dozor i nad církevními školami a v Prusku rušila všechny kláštery. Obrátným politickým lavírováním se Lvem XIII.

skutečně podařilo dosáhnout ve druhé polovině osmdesátých let oslabení zákonů, které omezovaly činnost církve v Německu. Papež při tom využil i skutečnosti, že chtěl církev ukázat jako morální protiváhu k růstu revolučních proudů, které se v evropské společnosti druhé poloviny devatenáctého století prosazovaly mezi dělnictvem i intelektuálními kruhy a vedly ke zformování socialistických stran, získávajících stále větší prostor na politické scéně.

Vzrůstající napětí mezi církví a republikou však bylo patrné v éře Lva XIII. i ve Francii, kde významné místo ve vládách Třetí republiky získaly liberálně orientované politické elity. Ty hájily ideály Francouzské revoluce – a v jejím duchu se také radikálně vymezovaly proti církevnímu vlivu. V důsledku konce církevního státu pak stoupaly tenze i v Itálii. Omezovat a redukovat církevní pravomoci začala rovněž rakouská vláda, která se snažila zákony z roku 1874 dostat církev ve větší míře pod státní kontrolu.

Lev XIII. též pochopil hrozné zaostávání katolické církve v akademické oblasti, kterému chtěl čelit jednak větší otevřeností, jednak založením nových institucí, které by se věnovaly biblickému studiu z odborného hlediska. Nové objevy vědy a techniky však kladly také množství otázek, na které dosavadní katolická exegeze nedokázala adekvátně odpovědět. Papež nechal progresivní katolické biblisty v zásadě pracovat a tvořivě si osvojit moderní vědecké metody a na konci své vlády jim poskytl naprostou podporu založením *Papežské biblické komise* (1902). K jejím cílům však patřila i přísná kontrola výzkumu v biblických otázkách, aby zcela odpovídal kritériím církevního učení. Povzbuzením k otevřenosti bádání bylo také zpřístupnění vatikánských archivů v roce 1881 široké obci zájemců z řad odborníků (papežské prameny z českých historiků studoval již v roce 1837 František Palacký, ale pouze jako soukromá osoba po dohodě s tehdejší prefektem archivu). Na základě papežova rozhodnutí pak vznikla široká síť národních historických

ústavů, které mají své sídlo v Římě a věnují se bádání k problematice vývoje papežství a jeho vztahu k evropskému i světovému vývoji.

Z hlediska forem zbožnosti se za pontifikátu Lva XIII. v podstatě rozšiřovaly a upevňovaly ty projevy, jejichž počátky spadají do počátku druhé poloviny devatenáctého století. Důležité místo mělo zejména další rozšiřování zbožné úcty k Srdci Ježíšovu, protože tento svátek pozvedl mezi nejdůležitější liturgické slavnosti v církevním roce. Doporučil také biskupům a věřícím, aby se u této příležitosti konaly pravidelné pobožnosti. Rozšíření tohoto svátku bylo často vnímáno i jako povzbuzení k častějšímu přijímání eucharistie a k zapojení do farního apoštolátu. Zintenzivnění těchto forem zbožnosti očekával papež také od nově svěcených kněží, kteří měli vnést tyto impulsy do praktického duchovního života. Posilováním různých dimenzí úcty k Srdci Ježíšovu se tak otevírala cesta k prosazení dalších symbolických vyjádření katolické zbožnosti, jak v častém přijímání eucharistie již od dětského věku (za papeže Pia X.), tak i v proklamaci samostatného kultu Ježíše Krista jako krále světa (za papeže Pia XI.).

Velmi výrazně se Lev XIII. profiloval jako papež zabývající se sociální politikou. V roce 1891 vydal encykliku *Rerum novarum*, k níž se pak jako k prvnímu sociálnímu dokumentu katolické církve vztahují všichni další papežové (Lev XIII. vydal celkem osmdesát sedm encyklik). Atmosféra, v níž byla zveřejněna, byla poznamenána prudkým rozvojem průmyslu, jenž převrátil naruby společenské struktury i hodnotové žebříčky. Zakládání dalších a dalších továren vedlo k velkým přesunům lidí z venkova do měst, a tím pádem také k jejich vytržení z přirozeného prostředí a ke změně životního stylu. Pracovní podmínky v továrnách byly navíc téměř otrocké, což postupně vedlo k růstu sociálních střetů. Katolická církev nedokázala na tyto procesy včas reagovat, přestože se v jejich řadách objevily skutečně prorocké osobnosti,

věnující se zlepšení stávající situace (např. kněz a sociální reformátor Adolf Kolping /1813-1865/, který se snažil zajistit pomoc v nouzi a odpovídající vzdělání zejména dětem a mladým lidem). Papež v encyklice vyzýval k dodržování morálky v přijímání zákonů, k zastavení třídního boje, k respektu k lidské důstojnosti, ke konkrétní pomoci méně majetným a chudým občanům... Usiloval také o prosazení dialogu mezi zaměstnanci a zaměstnavateli, který měl směřovat k nalezení odpovídajícího konsensu. Řešení situace viděl i ve zlepšení zákonodárné politiky a ve spolupráci mezi zaměstnavateli a pracujícími. Jednou z hlavních tezí encykliky bylo rovněž odmítnutí socialismu jako hnutí, které vede k šíření nenávisti mezi lidmi. Argument proti levicovým naukám pak představovalo potvrzení práva na soukromé vlastnictví, které však předpokládalo solidaritu s méně majetnými.

Encyklika podnítila politické a sociální aktivity především mladé kněžské generace, která se ve větší míře zapojovala do veřejného života, což pak mělo příznivý vliv i na větší zapojení laiků. Po celé Evropě začínají pod vlivem encykliky vznikat politické strany a odborové organizace. Za politickou stranu, která odpovídala jeho představám, považoval Lev XIII. zejména německé *Zentrum*. Jeho představitelé se totiž snažili působit v mnohem svobodnější vazbě na biskupy a nebyli striktně vnímáni jako konfesní katolický subjekt.

Lev XIII. zemřel v Římě 20. července 1903 ve věku třiadevadesáti let a byl pohřben v bazilice sv. Jana na Lateránu.

Vztahy mezi papežstvím a českými zeměmi v době Lva XIII.

Církevní politika Lva XIII. byla velmi důležitá pro slovanské národy, zejména tím, že povzněl úctu ke slovanským věrozvěstům sv. Cyrilovi (Konstantinovi) a Metodějovi. Skrze připomínání vý-

znamu cyrilometodějství se snažil realizovat své představy o posilování papežského vlivu mezi křesťany na pravoslavném východě.

Prvotním impulsem v tomto směru bylo vydání encykliky *Grande munus* z roku 1880, rozšiřující úctu k soluňským bratřím na celou církev. Vyhověl tak žádosti mnoha biskupů ze slovanských národů, kterou přednesli na zasedání *Prvního vatikánského koncilu* jeho předchůdci Piu IX. Rok po zveřejnění encykliky se konala velká pouť slovanských národů do Říma jakožto poděkování za toto významné pro Slovany. Papežův vstřícný přístup k podpoře cyrilometodějského kultu posiloval sepětí slovanských národů s Římem. Byl to také další významný impuls pro kněze v různých částech habsburské monarchie, aby se více zajímali o dílo a život věrozvěstů.

V sedmdesátých letech devatenáctého století se o popularizaci kultu soluňských bratří zasloužil mj. chorvatský biskup Josip Strossmayer (1815-1905), jenž z něho chtěl vytvořit bázi pro národní obranný boj Slovanů proti německým i maďarským utlačovatelům. Problémy, na něž slovanští apoštolové v devátém století naráželi – a které byly do určité míry dány jejich vymezením se vůči misionářům západní latinské kultury – se v národně orientovaných církevních kruzích od devatenáctého století často interpretovaly jako důkaz střetávání mezi slovanským a germánským vlivem. Obě strany, tedy jak příslušníci slovanských národů monarchie, tak Němci, si je vykládaly jako konkrétní doklad obranného boje.⁷ Vzhledem k politickým a národnostním třenicím, které duchovní otázky vyvolávaly, adresoval papež Lev XIII. českým a moravským biskupům list, v němž vyzýval k umírnění

7 GOTTSMANN, Andreas: *Rom und die nationalen Katholizismen in der Donaumonarchie. Römischer Universalismus, habsburgische Reichspolitik und nationale Identitäten 1878-1914*. Wien 2010, s. 49.

nacionálních vášní a připomínal, že náboženství je univerzálnější podstatou než národ.⁸

Navzdory tomu začalo na přelomu devatenáctého a dvacátého století narůstat národnostní napětí také v církevní rovině. Církev se snažila čelit situaci tím, že neustále zdůrazňovala své univerzální poslání a charakter. Proto byla například teologická fakulta rozdělena na českou a německou část až v roce 1891, tedy celých devět let po takovémto rozdělení Pražské univerzity.

Národnostním třenicím však nedokázala církev odolávat příliš dlouho, což se ukázalo mimo jiné na přelomu století, kdy byla intenzivně diskutována možnost zřízení nových diecézí. Jejich utvoření pohříchu více odpovídalo národním hlediskům než potřebám pastorace. V roce 1901 bylo mimo jiné navrženo založení diecéze v Chebu, která by zahrnovala především území s převážně německým obyvatelstvem, a naproti tomu v Kutné Hoře, kde by se jednalo o diecézi na výsostně českém území. Nacionálně smýšlející představitelé rakouské vlády souběžně navrhovali, aby se části s německou převahou v Praze a ty s německou převahou v Českých Budějovicích spojily do jedné diecéze, kde by byla většina Němců (stejně jako v Litoměřicích). Naším biskupům a některým kněžím, kteří získali dobré postavení v Římě, jako byl např. František Zapletal (1861-1935), vicerektor české papežské koleje v Římě, se naštěstí podařilo papežská místa přesvědčit o tom, že zřízení biskupství s německou dominancí by dále zkomplikovalo národnostní poměry v českých zemích.⁹

Charakteristickým rysem náboženských poměrů na přelomu devatenáctého a dvacátého století byla také snaha o instrumen-

8 JONOVÁ, Jitka: *Arcibiskup Theodor Kohn a jeho postoj k národnostní otázce*. In: Pavel Marek a kol.: *Jan Šrámek a jeho doba*. Brno 2011, s. 152-153.

9 JONOVÁ, Jitka: *Kapitoly ze života Lva Skrbenského z Hříště pohledem Svatého stolce*. Uherské Hradiště 2013.

talizaci náboženských problémů k národním cílům, jak to mezi Němci v českých zemích ukazuje šíření hnutí *Pryč od Říma* (*Los von Rom Bewegung*), které v té době iniciovali přívrženci německého radikálně-nacionálního politika Georga von Schönerera (1842-1921). Ti zahájili v roce 1897 kampaň, v níž vyzývali německé obyvatelstvo, aby hromadně přestupovalo od katolictví k protestantismu nebo alespoň ke starokatolictví. Důvody k tomu však neležely v rovině náboženské, ale v nacionálně politické. Příznivci hnutí *Los von Rom* poukazovali na údajnou podporu katolických biskupů při slavizovaní Rakouska a na domnělou skutečnost, že „katolická církev v boji Němců a Čechů stojí na české straně“.¹⁰ Toto hnutí obsahovalo i silné prvky všenněmectví, protože přestup k „německé víře“ byl chápán i jako přimknutí se ke státu evangelických Hohenzollernů. Dosáhlo největší intenzity v letech 1899-1901. K masovým přestupům k protestantismu však nedošlo a v letech 1899-1907 přestoupilo k evangelictví jen asi kolem šestnácti tisíc Němců v českých zemích.

Velký ohlas u nás našla i zmiňovaná papežská encyklika *Rerum novarum*, která významně přispěla k rozšíření katolických politických a společenských aktivit. Katolické hnutí se však nepodařilo na počátku sjednotit. V domácím prostředí je tak nutné rozlišit situaci v Čechách, kde sice vzniklo několik katolicky orientovaných politických subjektů (jako první z nich byla založena v roce 1894 v Litomyšli *Křesťansko-sociální strana pro Čechy a Moravu*), ale nezískaly příliš vlivu. Důvodem byl silný vliv sekularismu a antiklerikalismu na českou společnost a zároveň vnitřní nejednotnost mezi katolickými politiky, jež vedla k velkému rozdrobení do mnoha malých subjektů. Štěpení – a tím pádem oslabení – katolického

10 Podrobněji k této problematice viz KAISEROVÁ, Kateřina: *Konfesní myšlení českých Němců v 19. a počátkem 20. století*. Úvaly u Prahy 2003, s. 79 a n.

Msgr Jan Šrámek spolu s Winstonem Churchillem
na pozdějším snímku z doby svého působení
ve funkci předsedy čs. exilové vlády

politického tábora v Čechách bylo charakteristickou skutečností až do konce první světové války.

Na Moravě se politické poměry vyvíjely poněkud odlišně, protože zde byl vznik katolických stran a dalších organizací pod vlivem papežské encykliky mnohem úspěšnější. Ve zdejším prostředí hrály nejdůležitější roli dvě strany, *Katolicko-národní* pod vedením advokáta Mořice Hrubana (1862-1945) a *Křesťansko-sociální*, kde rychle získal vliv mladý kněz Jan Šrámek (1870-1956). Vedle politických stran se rozvinula od konce devatenáctého století také celá řada vzdělávacích, dobročinných, družstevních, odborových, náboženských a kulturních sdružení, které sloužily jako rezervoár jak členů, tak pochopitelně i voličů katolických kandidátů. Společným cílem těchto organizací bylo přistupovat k řešení hmotných